

Zbigniew Wróblewski

UWAGI O RODZINIE ZNACZEŃ POJĘCIA 'EKOLOGIA'

Uwagi wstępne

Ditrich Birnbacher zwrócił uwagę, że „Ernest Haeckel, który w 1886 r. utworzył wyraz ‘ekologia’, nie mógł przepuszczać, że stanie się on jednym z odznaczających się najróżnorodniejszymi zabarwieniami polityczno-ideologicznymi haseł tego wieku”¹. Rozwijając myśl Birnbachera, można skonstatować, że słowo „ekologia” odznacza się także najróżnorodniejszymi zabarwieniami znaczeniowymi, sięgającymi daleko poza projektowane przez Haeckla znaczenie tego neologizmu. Przekroczyło granicę słownika nauk przyrodniczych, wkroczyło do humanistyki i nauk społecznych. Jest wykorzystywane także poza granicami języka naukowego, gdzie wyraża różnorodne treści znaczeniowe, wydawałoby się dalekie od pierwotnego, technicznego rozumienia wyznaczonego przez pionierów ekologii. Transfer tego pojęcia stał się na tyle swobodny, że pojawiły się postulaty ochrony tego słowa przed notorycznym nadużywaniem. Dzieje się tak między innymi dlatego, że nazwa „ekologia” jest po prostu wyrażeniem modnym². Ale czy taka diagnoza nie upraszcza w istocie złożonego zjawiska ewolucji tego pojęcia? Czy nie chodzi tu wyłącznie o nobilitację jakiejś treści poprzez „opakowanie” jej w nazwę zaczerpniętą z języka naukowego, ale o złożone zjawisko zdobywania nowych znaczeń terminu, którym wyróżnia się nowe intuicje poznawcze. Tym tropem idąc, warto zbadać to zjawisko językowe.

Funkcjonowanie pojęcia takiego jak ekologia w języku naukowym i potocznym jest interesującym przykładem tego, jak w dialogu specjalistycznym (naukowym) i spontanicznym (w życiu codziennym) słowo zaczyna „obracać” nowymi znaczeniami, a także jak pomimo tego procesu partnerzy dialogu rozumieją je

¹ D. Birnbacher, *Ekologia, etyka a nowe formy działań*, [w:] *Filozofia i ekologia w poszukiwaniu nowego stosunku do przyrody*, red. R. Panasiuk, A. Kaniowski, „Folia Philosophica” 1993, nr 10, s. 61.

² Niektóre z prezentowanych tutaj myśli zostały przedstawione w moim artykule: *Zarys metodologicznej charakterystyki filozofii ekologicznej*, „Roczniki Filozoficzne” 1999, nr 47, z. 3, s. 153-159.

w nowych kontekstach. Celem artykułu jest wstępna analiza wieloznacznego terminu „ekologia”, zmierzająca do wydobycia różnych intuicji poznawczych, towarzyszących jego użyciu. Artykuł składa się z dwu części. Część pierwsza poświęcona będzie analizie podstawowych (typowych) desygnatów tego terminu oraz ustaleniom terminologicznym w języku polskim, które już się zadomowiły i są wykorzystywane do wyrażenia odmiennych znaczeń nazwy „ekologia”; w drugiej części zaprezentuję wstępną analizę logiczną tego pojęcia i sposobu jego funkcjonowania w języku³.

Jedna nazwa, kilka pojęć

Etymologia słowa „ekologia” wskazuje na naukę o domu (*oikos* – ‘dom’, *logos* – ‘słowo’, ‘nauka’) i do tego znaczenia najczęściej odwołują się użytkownicy języka potocznego, wydobywając bogactwo skojarzeń z pojęciem domu⁴. *Oikos* występuje w znaczeniu domu jako mieszkania, konstrukcji domu i jego mieszkańców, rodziny zamieszkującej dom, gospodarstwo domowe. Przedrostek eko- w złożeniach wskazuje na gospodarstwo, środowisko, otoczenie oraz na czynnik wpływający istotnie na sposób życia, przebieg rozwoju⁵.

Wyróżniające się desygnaty terminu „ekologia”⁶:

1. Ekologia jako nauka przyrodnicza (wąskie rozumienie, historycznie właściwe) i szerzej, jako kierunek w ramach zastanych dyscyplin naukowych, odwołujący się do języka i metod ekologii w rozumieniu węższym, np. ekolingwistyka, psychologia ekologiczna.
2. Stan środowiska przyrodniczego; zagrożenia, stopień zdegradowania, walory środowiska.
3. To, co w ludzkiej działalności harmonizuje z naturą, jest przyjazne naturze, zgodne z naturą, np. ekologiczna żywność, ekoturystyka, rolnictwo ekologiczne, sztuka ekologiczna,
4. Teorie i praktyka ochrony środowiska, m.in. to, czym zajmuje się sozologia, sozotechnika, inżynieria środowiskowa i programy ochrony środowiska, np. Agenda 21.

³ Tekst dotyczy bezpośrednio języka polskiego, ale poczynione uwagi można z pewnymi korektami odnieść także do innych języków nowożytnych (np. angielski, francuski, niemiecki).

⁴ W językach nowożytnych występują co najmniej po dwa wyrazy utworzone od tego samego źródłosłowu, tj. rzeczownik i przymiotnik. W poniższych analizach uwzględniłam także przymiotnikową odmianę słowa „ekologia”.

⁵ Por. W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1983, s. 114.

⁶ W literaturze można odnaleźć kilka różnych zestawień znaczeń pojęcia ekologia. Gdyby jednak podjąć próbę wskazania na zestawienie najczęściej stosowane, można by za K. Waloszczykiem odnotować następujące zestawienie desygnatów terminu „ekologia”: a) na oznaczenie nauki przyrodniczej, b) na oznaczenie całokształtu wiedzy, działań, i narzędzi związanych z ochroną przyrody i środowiska człowieka, c) na oznaczenie zespołu wiedzy, przekonań, preferencji dotyczących współżycia człowieka i przyrody. Trzy podstawowe typy rozumienia pojęcia ekologia mniej więcej dobrze relacjonują, jak w języku polskim ono funkcjonuje. Podana poniżej poszerzona klasyfikacja znaczeń ma na celu głównie zaprezentowanie różnorodnych odcieni podstawowych typów znaczeń. Por. K. Waloszczyk, *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, Łódź 1996, s. 17.

5. Światopogląd, ideologie ruchów ekologicznych zaangażowanych w ochronę środowiska. W literaturze na oznaczenie światopoglądu i ideologii używany jest także termin „ekologizm” lub „environmentalizm”.

6. Filozofia ekologiczna.

Ad 1. Termin „ekologia” został wprowadzony w 1866 r. przez Ernesta Haeckla w pracy *Generelle Morphologie der Organismen*; był tam definiowany następująco:

Pod pojęciem ekologii rozumiemy ogólną naukę o stosunkach organizmu do otaczającego środowiska zewnętrznego. Do tego ostatniego zaliczyć możemy w najszerszym znaczeniu wszystkie warunki istnienia⁷.

Współcześnie ekologie definiuje się m.in., jako naukę o zależnościach decydujących o liczebności i rozmieszczeniu organizmów⁸. W ekologii rozumianej jak wyżej, wyróżniamy trzy dziedziny: 1) autekologię zajmującą się wymaganiami poszczególnych organizmów względem poszczególnych czynników, 2) ekologię populacji, 3) badanie ekosystemów pod kątem obiegu materii i przepływu energii, funkcjonowania ekosystemów oraz kwestii stabilności i elastyczności tych układów⁹.

Walor poznawczy pojęcia ekologii, a szerzej, języka ekologii sprawił, że kategoria ta szybko wprowadzona została do języka innych nauk przyrodniczych, humanistycznych, społecznych. I tak występuje ona m.in. w nazwach takich dyscyplin, jak: „ekologia człowieka”, „antropologia ekologiczna”, „ekolingwistyka”, „psychologia ekologiczna”, „teologia ekologiczna”, „filozofia ekologiczna”, „ekologia religii”, „ekologia społeczna”, „ekologia kultury”, „ekologia umysłu”, „ekomedycyna”, „ekoteologia”, „ekologia humanistyczna”¹⁰.

Kierunek przenikania języka ekologii jest tu wyraźnie widoczny: od ekologii jako nauki przyrodniczej do języka innych nauk, np. w ekologii języka (ang. *ecology of language*) zastosowano pojęcia, ekologiczne zasady i metody do sformułowania szeroko zakrojonej metafory, zgodnie z którą języki są porównywane z gatunkami zwierząt i roślin. W siatce pojęciowej asymilowanej z ekologii („środowisko”, „wzajemne oddziaływania”) analizuje się problemy zagrożenia i wymierania języków, dialektów i mniejszości językowych, ratowania języków i projektowania zmian w sferze języka¹¹. Podany przykład ekologii języka może być

⁷ Bd. 1-2, Berlin 1866, Bd. 2, s. 286. Historyczne uwagi nt. powstania ekologii jako nauki przyrodniczej, można znaleźć w pracy S. Zięby, *Natura i człowiek w ekologii humanistycznej*, Lublin 1998, s. 125-135. Należy podkreślić, że nadal toczone są dyskusje nad historią terminu „ekologia” oraz nad początkiem nauki określanej tym terminem. Jednak w większości podręcznikowych opracowań z zakresu ekologii, wskazuje się na Haeckla, jako fundatora tej nauki przyrodniczej.

⁸ Ch. J. Crebs, *Ekologia*, Warszawa 1996, s. 3.

⁹ Jest to podręcznikowy rejestr problematyki ekologii, ale należy pamiętać o okoliczności, na którą zwrócił uwagę E. Mayr: „Ze wszystkich nauk biologicznych ekologia jest najmniej jednorodna i najbardziej wszechstronna”. Cyt. za: *To jest biologia. Nauka o świecie ożywionym*, Warszawa 2002, s. 161.

¹⁰ H. Horst, *Ekologia człowieka*, Warszawa 1976; E. Haugen, *The Ecology of Language*, Stanford 1972; J. Moltmann, *Bóg w stworzeniu*, Kraków 1995; Z. Uchnast, *Zdarzenia życiowe osoby ludzkiej. Podejście ekologiczne*, „Roczniki Filozoficzne” 1995, nr 43, z. 4, s. 5-23.

¹¹ E. Haugen, *op. cit.*

uzupełniony o analogiczny z zakresu lingwistyki. W 1972 r. Georg Bateson opublikował pracę pt. *Steps to an Ecology of Mind*¹², którą można uznać za wzorcową ilustrację transferu języka i metod ekologii do języka dyscyplin wysoce abstrakcyjnych. W analizie wzajemnego oddziaływania między ideami, między systemami kulturowymi, między językiem a światem, Bateson pisze o naturalnej selekcji idei, przetrwaniu idei oraz o wykorzystaniu i śmierci idei. Autorzy rozwijający lingwistykę w tym nurcie badawczym uważają, że pojęcie ekologiczne zastosowane do analizy elementów kultury jest szczególnie płodne: organizm-język, środowisko-swiat, dobrze oddają charakter relacji język-swiat, albo w relacji język-swiat istnieje oddziaływanie podobne do relacji organizm – środowisko w ekosystemie („wspólnota językowa oddziałuje zwrotnie na biotop językowy”)¹³.

Ad 2. Termin „ekologia” używany bywa powszechnie na oznaczenie stanu środowiska przyrodniczego. Wszelkiego typu raporty o stanie środowiska przyrodniczego często noszą tytuły *O stanie ekologicznym...* Relacjonuje się w nich podstawowe charakterystyki przyrodnicze danego ekosystemu, regionu, kraju, kontynentu pod względem zasobów przyrodniczych (bioróżnorodność, stan surowców mineralnych, paliw kopalnych), podstawowych zagrożeń ekologicznych (zanieczyszczenia wody, powietrza, gleby, itp.). Kwalifikuje się ten stan jako ekologicznie zadowalający lub kryzysowy, katastroficzny.

Ad 3. Termin „ekologia” (używany przymiotnikowo) wykorzystywany bywa na oznaczenie działalności i wytworów człowieka, które są „scharmonizowane” z naturą, przyrodą, np. żywność ekologiczna, ubranie ekologiczne, skóra ekologiczna, technika ekologiczna, rolnictwo ekologiczne, medycyna ekologiczna. Harmonia z przyrodą rozumiana jest tutaj dwojako: 1) coś jest naturalne, „wzięte” z przyrody nieprzekształconej przez człowieka, wzorowane na przyrodzie, np. *Boska komedia* Dantego jest zbudowana zgodnie z zasadami ekologicznymi występującymi w przyrodzie¹⁴, 2) coś pozytywnie wpływa na środowisko przyrodnicze (określa się to także terminem „proekologiczne”), nie niszczy przyrody.

Gdybyśmy postawili pytanie: dlaczego preferujemy to, co naturalne wobec tego, co sztuczne, to najczęściej odwołujemy się do natury zastanej, nieskażonej, która jest lepsza od tej przetworzonej przez człowieka. Powszechne i spontaniczne powoływanie się na naturę, mniej więcej pokrywa się z jej następującymi wyobrażeniami: natura jest tym, co pierwotne, czymś miarodajnym; istnieje sama z siebie, co stanowi bezpieczną i wszechobejmującą podstawę naszej ziemskiej egzystencji; sama się reprodukuje oraz rozwija według naturalnych celów (celowa organizacja części, procesów). Rysem charakterystycznym tego wyobrażenia jest określanie natury w opozycji do tego, co ludzkie. Opozycyjność pojęcia natury daje o sobie znać w następujących zestawieniach: natura-konwencja, natura-technika, natura-

¹² New York 1972.

¹³ Szerzej o tym traktuje artykuł A. Fiłl, *Ekologia – lingwistyce, lingwistyka – ekologii*, [w:] *Szkola przeżycia cywilizacyjnego*, red. J. M. Dołęga i in., Warszawa 1997, s. 288-300.

¹⁴ J. Meeker, *The Comedy of Survival*, Los Angeles 1980.

cywilizacja, natura-kultura. To, co ludzkie w powyższych zestawieniach zyskuje pozytywną ocenę, o ile odpowiada w jakimś sensie naturze (jest naturalne).

Ad 4. Termin „ekologia” używany jest także na oznaczenie praktyki i nauki ochrony środowiska. Bierze się to stąd, że praktyka i teoria ochrony środowiska powinna uwzględniać wiedzę z zakresu ekologii, np. funkcjonowanie jakich praw ekologicznych zostało zakłócone w procesie przekształcania środowiska przyrodniczego.

W Polsce utworzono termin na oznaczenie takiej działalności „sozologia” (*sozo* – ‘ochraniać’, ‘ratować’, *logos* – ‘słowo’, ‘nauka’), który został wprowadzony przez Walerego Goetla w 1965 r. i był definiowany następująco:

Sozologia – nauka o ochronie przyrody; zajmuje się przyczynami, doraźnymi skutkami oraz dalszymi następstwami przemian zachodzących w wyniku działalności gospodarczej i społecznej człowieka zarówno w naturalnych, jak i uprzednio odkształconych układach przyrodniczych na mniejszym lub większym obszarze biosfery. Zakresem swym obejmuje skuteczne sposoby zapobiegania ujemnym dla społeczeństw następstwom działalności człowieka w środowisku naturalnym, bądź przynajmniej wskazuje możliwości maksymalnego ich złagodzenia¹⁵.

Termin ten, początkowo bardzo popularny, obecnie wyparty został przez „ochronę środowiska” bądź „ekologię”. Z języka niemieckiego podejmowane są próby przesczepienia terminu „humanekologia” na oznaczenie teorii ochrony naturalnego środowiska człowieka.

Ad 5. Termin „ekologizm” (ang. *environmentalism*) używany jest na oznaczenie kilku desygnatów. Po pierwsze: może oznaczać kierunek wyjaśniający procesy zachodzące w psychice i osobowości, oraz różnice indywidualne między ludźmi za pomocą pojęć z zakresu środowiska abiotycznego, biotycznego i społecznego¹⁶. Powyższe rozumienie ekologizmu mieści się w szerokim rozumieniu ekologii, jako nauki wykorzystującej pojęcia i metody ekologii przyrodniczej.

Po drugie: „ekologizm” oznacza ideologię – zwerbalizowane przekonania potocznej świadomości podmiotu zbiorowego. Charakterystyczny dla ideologii ekologicznej jest silny komponent oczekiwań i emocji – myślenia życzeniowego – pochodny stanu zagrożenia i odczucia konieczności zmian i przywrócenia zachwianej równowagi¹⁷. Charakterystyczna dla ekologizmu jest także nieokreśloność doktrynalna, ponieważ:

¹⁵ W. Michajłow, *Sozologia i problemy środowiska życia człowieka*, Warszawa 1975, s. 50.

¹⁶ *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin 1983, k. 794-795.

¹⁷ S. Magierska, J. Mizińska, *Ekologia – technologia. Antagonizm czy kompromis?*, t. 1: *Humanizm ekologiczny; Jakiej filozofii potrzebuje ekologia; Ochrona przyrody a ochrona człowieka*, red. L. Pawłowski, S. Zięba, Lublin 1992, s. 72. Konkretnie zaś chodzi w ekologizmie o zmianę sposobu produkcji, zmianę sposobu myślenia o człowieku, jego potrzebach i jego miejscu w przyrodzie. Innymi słowy, w ekologizmie postulowane są zmiany kulturowe, „które zakładają zastąpienie kategorii ‘ilości’ kategorią ‘jakości’, a kategorię ‘nieskończonego wzrostu’ kategorią ‘ograniczonego rozwoju’, czyli zmiany całego dotychczasowego modelu życia”. Por. H. Cyrzan, *Antropocentryzm, kosmocentryzm, biocentryzm a problemy współczesnego ekologizmu*, [w:] *Człowiek i świat przyrody – edukacja ekologiczna*, red. J. Dębowski, E. J. Pałyga, Olsztyn-Warszawa 1994, s. 9-10.

Proaborcjonisci, egalitaryści, nałogowcy zdrowej żywności, przeciwnicy fluoryzacji no i, jak powiedział Engels, cała reszta „fanatyzmu” i „głupstwa” i wyrachowania szuka dziś politycznej protekcji pod skrzydłami ekologizmu¹⁸.

Po trzecie: „ekologizm” oznacza także współczesną doktrynę filozoficzną, która nakazuje uwzględniać tzw. moment ekologiczny (czyli relację człowiek-środowisko) w poznawaniu rzeczywistości¹⁹.

Ad 6. Wyrażenie „filozofia ekologiczna” jest wieloznaczne²⁰. Wynika ono z różnego rozumienia elementów wchodzących w jego skład „filozofii” i „ekologii”. Pomijając rozumienie pierwszego elementu (wiązałoby się to z przedstawieniem chociażby głównych koncepcji filozofii), należy zwrócić uwagę na rozumienie pojęcia „ekologia”, które wpływa na pojmowanie wyrażenia „filozofia ekologiczna”. W zależności od tego, jak szeroko rozumie się pojęcie ekologii, tak ustalana jest dziedzina filozoficznych dociekań. Próba uporządkowania terminologii powinna zatem uwzględnić wieloznaczność nazwy „ekologia”, następnie zaś wyeksplikować w jakie związki znaczeniowe wchodzi ona z pojęciem „filozofii” w wyrażeniu „filozofia ekologiczna”.

Wyrażenie „filozofia ekologiczna” oznacza dziedzinę refleksji prowadzonej na najwyższym poziomie abstrakcji za pomocą kategorii filozoficznych, nad przedmiotem i metodami ekologii (w znaczeniu węższym), przyczynami kryzysu ekologicznego, relacjami człowiek-przyroda, teorią i praktyką ochrony środowiska oraz analizą programów ideologicznych, propozycji światopoglądowych (*green political philosophy*) funkcjonujących w ruchach ekologicznych. Krótko: wyróżnione desygnaty terminu „ekologia” w punktach 1-5, są w FE interioryzowane z perspektywy filozoficznej²¹.

W języku polskim synonimem terminu „filozofia ekologiczna” są terminy: „filozofia ekologiczna”, „ekofilozofia”, „filozofia środowiskowa”, „filozofia ekologii”, „ekologia filozoficzna”; są to dosłowne tłumaczenia z języka angielskiego (*environmental philosophy, ecophilosophy, ecological philosophy, philosophy of ecology*). Od strony leksykalnej, w językach nowożytnych nazwa „filozofia ekolo-

¹⁸ R. Nisbet, *Przesady. Słownik filozoficzny*, tłum. M. Szczubiałka, Warszawa 1998, s. 90-91. Interesującą charakterystykę ekologizmu (enwironmentalizmu) można znaleźć w: J. Passmore, *Enwironmentalizm*, [w:] *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*, red. R. E. Goodin, P. Pettit, Warszawa 1998, s. 606-627.

¹⁹ W. Sztumski, *Zasady myślenia ekologicznego w doktrynie enwironmentalizmu*, [w:] *Dylematy ekologii*, red. J. Butmanowicz-Dębicka, J. Jaśtał, Kraków 1996, s. 15.

²⁰ Hasło „filozofia ekologiczna” lub jego synonimy, odnotowuje się także w słownikach i encyklopediach filozoficznych: S. Blackburn, *Oksfordzki słownik filozoficzny*, red. J. Woleński, Warszawa 1997 (hasło „ekologia” wprowadził do słownika redaktor naukowy polskiej edycji); *Encyclopedia of Philosophy*, red. E. Craig, London-New York, t. 3, s. 197-202; *Powszechna encyklopedia filozofii*, Lublin 2002, t. 3, s. 67-77.

²¹ Inne definicje FE: ekofilozofia jest nauką o systemowym ujęciu problematyki filozoficznej środowiska społeczno-przyrodniczego. Por. J. M. Dołęga, *Z zagadnień metateoretycznych i merytorycznych ekofilozofii*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 1997, nr 1, s. 276. Filozofia ekologii to refleksja prowadzona na najwyższym poziomie abstrakcji i przy użyciu kategorii filozoficznych nad relacją człowieka i przyrody. Por. S. Magierska, J. Mizińska, *op. cit.*, s. 72.

giczna” i „filozofia środowiskowa” tworzona jest ze słowa „ekologia” (grec. *oikos* – ‘dom’) i „środowisko” (staro-francuskie *environnement* – ‘kontur’, ‘zarys’)²².

W języku polskim przyjęło się używanie terminu „filozofia ekologii”²³ zamiennie z „filozofią ekologiczną”, co prowadzi do zamieszania, ponieważ w języku filozoficznym analogiczne nazwy rezerwuje się dla filozofii określonych nauk, np. filozofia fizyki, filozofia biologii, itd. „Filozofia ekologii” zgodnie z tą tradycją językową oznaczałaby dyscyplinę filozoficzną, traktującą o ontologicznych, epistemologicznych, metodologicznych aspektach ekologii (w znaczeniu węższym). W tym rozumieniu będziemy się w pracy posługiwać terminem „filozofia ekologii”. Próbując usprawiedliwić jednak tę dwuznaczność można wskazać na to, że „ekologia” w wyrażeniu „filozofia ekologii” występuje w szerokim, nienaukowym znaczeniu.

Ekologia jako pojęcie rodzinne

Wszystkie wymienione typowe desygnaty terminu „ekologia” w jakiejś mierze odwołują się do pojęcia ekologii jako dyscypliny biologicznej. Typowe desygnaty terminu „ekologia” wyróżnione były na podstawie własności diagnostycznych, które składają się na treść znaczeniową (dyscyplina biologiczna ze swoim przedmiotem, celem i metodami) oraz na podstawie przynależności do określonej kategorii ontologicznej (rzeczy, cechy, poznawanie, wytwórczość). Zastosowano więc mieszane kryterium wyróżnienia typowych desygnatów.

Na podstawie powyższych analiz językowych można termin „ekologia” zaliczyć do klasy wyrażen wieloznacznych. Nie jest to jednak wieloznaczność tego typu jaka przysługuje chociażby nazwie „zamek” (zamek jako budowla i jako element drzwi), ale wieloznaczność zawierające określone podobieństwo między desygnatami. Taki typ pojęć uważa się za rodzinne (typologiczne, analogiczne)²⁴.

Właściwości pojęć rodzinnych można sprowadzić do następujących: pojęcia rodzinne nie posiadają w danym języku definicji równościowej; zakres pojęcia rodzinnego ustala się za pomocą paradygmatycznych przekładów zastosowań, przez relację podobieństwa do obiektów wzorcowych. Określa się ją metaforyczną kategorią „podobieństwa rodzinnego”, którą można rozumieć jako podobieństwo do kilku obiektów wzorcowych, a więc relacja ta łączy desygnaty typowe danego pojęcia. Podobieństwo to ma charakter dynamiczny, to znaczy, że relacja ta łączy nie tylko aktualne typowe desygnaty, ale jest otwarta na przyszłych „członków rodziny” (potencjalne desygnaty, które w przyszłości będą oznaczane przez to po-

²² Słowo *environnement* pojawiło się w staro-francuskim około roku 1300; w języku francuskim pojawia się w 1964 na nowo, jako anglicyzm amerykański, na oznaczenie środowiska naturalnego.

²³ Daje się zauważyć znikomą ilość filozoficznych opracowań ekologii w porównaniu z podobnymi publikacjami z zakresu filozofii biologii, filozofii fizyki, czy też filozofii matematyki.

²⁴ Por. J. Woźniak, *Logiczna analiza pojęć typologicznych*, Warszawa 1990. Nazwy „pojęcie typologiczne”, „pojęcie rodzinne”, „pojęcie analogiczne” używam zamiennie.

jęcie)²⁵. Posiłkując się inną terminologią, ekologię można zaliczyć do klasy pojęć analogicznych, charakteryzujących się wielością znaczeń związanych wspólną nazwą, stanowiących relatywną jedność zakresową. Jedność ta zasadza się na wspólnym orzekaniu o wszystkich desygnatach pojęcia treści znaczeniowej w pewnych proporcjach takiej samej. Desygnaty pojęcia analogicznego zwane są analogatami, treść znaczeniowa, ze względu na którą zachodzi podobieństwo (treść analogiczna) zwana jest analogonem. Innymi słowy: znaczenia (sensy) terminu są analogiczne, wówczas, gdy termin ze względu na swe znaczenie dotyczy wielu typów desygnatów (analogaty), a te odnoszą się do jednego, głównego desygnatu (analogat główny) w taki sposób, że termin orzekany jest o głównym analogacie pierwszorzędnie i absolutnie, a o pozostałych analogatach (wrotnych, mniejszych) drugorzędnie i ze względu na ich związek z analogatem głównym²⁶. Ten typ analogii nazywa się analogią atrybucji.

Rodzi się naturalnie pytanie, co jest głównym analogatem terminu „ekologia”, z którym wchodzi w relacje podobieństwa inne desygnaty. Jeżeli weźmiemy pod uwagę kontekst historyczny i systematyczny funkcjonowania tego pojęcia, to dają się wyraźnie zauważyć dwa podstawowe typy jego używania w języku naukowym i potocznym:

1) głównym analogatem pojęcia ekologii występującym w języku nauk biologicznych jest badanie zależności między zbiorami organizmów a ich środowiskiem. W poszerzonym zakresie tego pojęcia poza biologię, ale występującym jeszcze na terenie nauki (szeroko rozumianej) mieszczą się badania relacji między obiektami a ich otoczeniem (środowiskiem). Stąd też nazwy analogicznie odnoszące się do podstawowego rozumienia ekologii, np. „ekologia języka”, „ekologia ciąży”, „ekologia społeczna”, „ekologia religii”, „psychologia ekologiczna”.

2) głównym analogatem pojęcia ekologii na terenie języka potocznego jest działanie zmierzające do przywracania odpowiedniej (pożądaney) relacji człowieka do (z) jego środowiska(iem). Najogólniej chodzi o ochronę środowiska człowieka oraz o wpływ środowiska na człowieka. Ten dwukierunkowy ruch: człowiek-środowisko, środowisko-człowiek jest kwalifikowany jako „antyekologiczny”, „proekologiczny” lub po prostu „ekologiczny”²⁷. Intuicje poznawcze zawarte w takim pojęciu ekologii odwołują się m.in. do klasycznego pojęcia natury charakterystycznego dla kultury zachodniej: to, co naturalne jest dobre dla człowieka.

Wskazane dwa główne analogaty terminu „ekologia” dają początek rodzinie znaczeń, która się systematycznie wzbogaca. Gdyby prześledzić genetyczne związki poszczególnych „członków rodziny”, to z pewnością dojdziemy do pojęcia ekologii jako nauki biologicznej, które jest „głową rodziny”. Nie zmienia to jednak

²⁵ *Ibidem*, s. 10-11.

²⁶ Por. S. Kamiński, *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Lublin 1992, s. 18.

²⁷ Nazwa „ekologia” i jej pochodne, w tym kontekście są często sformułowane perswazyjnie, tzn. specyficzny dobór słów, jej brzmienie, skojarzenia i porównania jakie wywiera na odbiorcy wpływ ułatwiający osiągnięcie celu perswazji, np. „katastrofa ekologiczna”, „żywność ekologiczna”, „produkty ekologiczne”. Wyrażenia te niosą w pierwszym planie określony ładunek emocjonalny, który ma kształtować zachowania odbiorcy a nie przekazywać jakies adekwatne do rzeczywistości pozajęzykowej treści poznawcze. Innymi słowy chodzi w tym przypadku o manipulację poprzez język.

faktu, że użytkownicy języka potocznego nie zawsze pamiętają o tych związkach i używają tego terminu w znaczeniach nowych, zawierających intuicję, pod którymi podpisaliby się także ekolodzy-naukowcy.

Na koniec pewna uwaga o charakterze praktycznym odnosząca się do purystów językowych, którzy stoją na straży ścisłego rozumienia pojęcia ekologii. Różnorodność i wielość kontekstów używania tego pojęcia tylko pozornie sprawia użytkownikom języka wiele problemów. O ile w komunikacji naukowej można odwołać się do standardowych definicji (regulujących) pojęcia ekologii i wymagać respektowania tych ustaleń, o tyle trudno postawić podobny postulat użytkownikom języka potocznego. Termin ten nabywa coraz to nowe znaczenia w dialogu i użytkownicy języka potocznego nie są skłonni do przyjmowania określonego przez ekspertów znaczenia słów. Wieloznaczność w języku naukowym i potocznym nie zawsze jest wadą, którą należy usuwać za wszelką cenę. Istotne jest to, że mamy do czynienia z wieloznacznością potencjalną, tj. z taką sytuacją, że kontekst wypowiedzi ujednoznacza rozumienie terminu wieloznacznego.

Tak wszechstronna (wielowątkowa) ewolucja tego pojęcia nie jest spowodowana wyłącznie chęcią odwoływania się do naukowego żargonu, który ma nobilitować, ale przede wszystkim wykorzystaniem źródłowego sensu pojęcia ekologia w języku naukowym, oraz wykorzystaniem słownika języka ekologii.

Bibliografia

- Bateson G., *Steps to an Ecology of Mind*, San Francisco 1972.
- Birnbacher D., *Ekologia, etyka a nowe formy działań*, [w:] *Filozofia i ekologia w poszukiwaniu nowego stosunku do przyrody*, tłum. K. Moliter, red. R. Panasiuk, A. Kaniowski, tłum. K. Moliter, „Folia Philosophica” 10, Łódź 1993, s. 61-89.
- Blacburn S., *Oksfordzki słownik filozoficzny*, red. J. Woleński, Warszawa 1997.
- Chlewiński Z., *Ekologizm*, *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin 1983, k. 794-795.
- Crebs Ch. J., *Ekologia*, tłum. A. Kozakiewicz, M. Kozakiewicz, J. Szacki, Warszawa 1996.
- Cyrzan H., *Antropocentryzm, kosmocentryzm, biocentryzm a problemy współczesnego ekologizmu*, [w:] *Człowiek i świat przyrody – edukacja ekologiczna*, red. J. Dębowski, E. J. Pałyga, Olsztyn-Warszawa 1994, s. 9-18.
- Devall B., Sessions G., *Ekologia głęboka. Żyć w przekonaniu, iż Natura coś znaczy*, tłum. E. Margielewicz, Warszawa 1994.
- Dołęga J. M., *Z zagadnień metateoretycznych i merytorycznych ekofilozofii*, „Studia Philosophiae Christianae” 1997, nr 1, s. 270-278.
- Fill A., *Ekologia – lingwistyce, lingwistyka – ekologii*, [w:] *Szkola przeżycia cywilizacyjnego*, red. J. M. Dołęga, J. Kuczyński, A. Woźnicki, Warszawa 1997, s. 288-300.
- Haeckl E., *Generelle Morphologie der Organismen*, Bd. 1-2, Berlin 1866.
- Haugen E., *The Ecology of Language*, Stanford 1972.

- Horst H., *Ekologia człowieka*, Warszawa 1976.
- Kamiński S., *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Lublin 1992.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1983.
- Krebs Ch. J., *Ekologia. Eksperymentalna analiza rozmieszczenia i liczebności*, tłum. A. Kozakiewicz, M. Kozakiewicz, J. Szacki, Warszawa 1996.
- Magierska S., Mizińska J., *Ekologia – technologia. Antagonizm czy kompromis?, t. 1: Humanizm ekologiczny, Jakiej filozofii potrzebuje ekologia. Ochrona przyrody a ochrona człowieka*, red. L. Pawłowski, S. Zięba, Lublin 1992, s. 71-81.
- Mathews F., *Ecological philosophy*, [w:] *Encyclopedia of Philosophy*, red. E. Craig, London-New York 1998, t. 3, s. 197-202.
- Mayr E., *To jest biologia. Nauka o świecie ożywionym*, tłum. J. Szacki, Warszawa 2002.
- Michajłow W., *Sozologia i problemy środowiska życia człowieka*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975.
- Moltmann J., *Bóg w stworzeniu*, tłum. Z. Danielewicz, Kraków 1995.
- Sztumski W., *Zasady myślenia ekologicznego w doktrynie environmentalizmu*, [w:] *Dylematy ekologii*, red. J. Butmanowicz-Dębicka, J. Jaśtał, Kraków 1996, s. 13-18.
- Uchnast Z., *Zdarzenia życiowe osoby ludzkiej. Podejście ekologiczne*, „Roczniki Filozoficzne” 1995, z. 4, s. 5-23.
- Wałoszczyk K., *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, Łódź 1996.
- Woźniak J., *Logiczna analiza pojęć typologicznych*, Warszawa 1990.
- Wróblewski Z., *Ekologii filozofia, Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 3, Lublin 2002, s. 67-77.
- Wróblewski Z., *Zarys metodologicznej charakterystyki filozofii ekologicznej*, „Roczniki Filozoficzne” 1999, z. 3, s. 151-183.
- Zięba S., *Natura i człowiek w ekologii humanistycznej*, Lublin 1998.